

SLAVKO SPLICAL

Mediji na prehodu, civilna družba in globalne spremembe javnosti

Perspektive komunikologije v Sloveniji in v svetu

Profesor dr. Slavko Splichal je v svetu, še posebej v Angliji in ZDA, znan in priznan kot pisec številnih odmevnih znanstvenih študij, kot član mnogih uredništev elitnih komunikoloških revij, kot raziskovalec in kot predsedujoči na številnih mednarodnih konferencah in kongresih ter kot predavatelj, ki tujini predstavlja najnovejše raziskovalne rezultate komunikološke teorije in prakse. Velja za enega vidnih svetovnih komunikologov, ki je k razvoju stroke prispeval pomemben delež.

Profesor Splichal je kot raziskovalec udeležen v več pomembnih mednarodnih projektih. Že v sedemdesetih letih je kot ekspert Unesca sodeloval pri proučevanju mednarodne radijske propagande. O tem je s sodelavci objavil knjigo *External Radio Broadcasting and International Understanding*. V začetku devetdesetih let je vodil projekt *Media Systems in Transition*. Del izsledkov te raziskave je objavil v knjigi *Media in Transition* ter v posebni številki revije *Gazette*, ki izhaja v Amsterdamu. Zdaj je koordinator mednarodnega projekta *Rethinking Access to the Media*.

Seznam del in študij, ki jih je objavil profesor Splichal, je izredno obsežen. Najpogosteje objavlja svoje raziskovalne dosežke v revijah *Gazette*, *Media, Culture and Society*, *Media Development*, *European Journal of Communication*, *Reseaux*.

Med njegovimi knjižnimi deli je treba omeniti: *Democratization and the Media, Communication and Culture Colloquia*, Ljubljana/Center for Communication Studies, Iowa City 1990, *Media in Transition: An East-West Dialogue*, Hungarian Academy of Sciences, Budimpešta 1993, *Media Beyond Socialism, Theory and Practice in East-Central Europe*, Westview Press, Boulder, Co., 1994, *Information Society and Civil Society*, Purdue University Press, West Lafayette, 1994, *Journalism for the 21st Century*, Ablex, Norwood 1994.

Profesor Splichal je namestnik generalnega sekretarja Mednarodnega združenja za raziskovanje množičnega komuniciranja ter član izvršnega odbora Raziskovalnega komiteja za komuniciranje, znanje in kulturo Mednarodnega sociološkega združenja. V letih 1988–1990 je bil predsednik organizacijskega odbora 17. kongresa Mednarodnega združenja za raziskovanje množičnega komuniciranja (IAMCR) in od takrat je Slovenija članica tega uglednega

združenja. Prav po zaslugi profesorja Splichala je Slovenija postala tudi prostor tradicionalnih mednarodnih kolokvijev o komuniciranju in kulturi, ki vsako leto zberejo ugledne znanstvenike iz številnih držav.

Profesor Splichal je pogosto vabljen na predavanja v tujino. Med mnogimi njegovimi odmevnimi nastopi je treba omeniti predavanja na Dunaju, v Budimpešti, Varšavi, Moskvi, Kijevu, Tampereju, Barceloni, Londonu, Boulderju, Iowa Cityju in Eugenu.

Aktualni intervju je nastal ob podelitvi častnega naslova ambasador Republike Slovenije v znanosti, ki mu ga je dodelilo Ministrstvo za znanost in tehnologijo za njegovo uspešno znanstveno delovanje v svetu. Slavko Splichal je med najmlajšimi slovenskimi »ambasadorji v znanosti«.

Uredništvo: Pred kratkim je v ZDA izšla knjiga *Journalists for the 21st century*, ki sta jo napisala skupaj s kolegom Colinom Sparksom z vestminstrske univerze v Londonu. To obsežno raziskovalno delo nam odpira številne probleme stvarnosti in vizije. Kaj so vajina poglobljena dognanja in sporočila?

S. Splichal: V prvem delu knjige se s Colinom Sparksom ukvarjava z na videz preprostima vprašanjema, kaj je (bo) novinarstvo in kdo so (bodo) novinarji. V knjigi sva na podlagi empiričnih izsledkov definirala tri prevladujoče vrste novinarstva glede na (kvazi)profesionalne cilje in družbeno vlogo novinarjev – »razvedrilno«, »razsvetljsko« in »novinarstvo moči« – ki pa se v konkretnih družbah ne uveljavljajo kot »čisti tipi«, ampak v resnici kot prevladujoče poteze. James Curran v nedavno objavljeni knjigi govori z vidika medijskih sistemov o neosebne, posredniškem, didaktičnem in oponentskem novinarstvu. Že ti dve klasifikaciji kažeta, da novinarstva in novinarjev ni mogoče obravnavati kot kompaktno, homogeno celoto ali trdno povezano interesno skupnost, katere člane bi povezovali zgolj strogo profesionalni cilji in za katere bi v resnici veljalo – tako kot v popularnih predstavah – »da novinarja ni mogoče definirati, a ga je lahko prepoznati, ko ga imate pred seboj«. Novinarstvo je gotovo prav na vrhu poklicev, katerih odzivnost na družbene in tehnološke spremembe ter vsebinska spremenljivost v času in prostoru sta največji.

Prav fluidnost, spremenljivost in nedoločenost, ki nekatere prepričujejo, da je vsakršna razprava o novinarski profesiji nesmiselna, po drugi strani zahtevajo tem bolj zavzeto prizadevanje za določitev temeljnih standardov in za kakovost novinarstva, kot je pred dobrim desetletjem zapisala MacBridova komisija v poročilu *Mnogo glasov – en svet*. Takšna prizadevanja se povsod po svetu srečujejo z mnogimi ovirami, na kar na primer kritično opozarja nedavno poročilo s tako imenovanih MacBridovih okroglih miz, ki nosi naslov *Mnogo svetov – en glas*.

S Sparksom se lotevava vprašanja, kakšne so možnosti doslednejše profesionalizacije novinarstva in njegove avtonomije (kot enega izmed temeljev profesionalizacije) in kateri deprofesionalizacijski pritiski so najpomembnejši (npr. problemi birokratizacije). Posebej so naju zanimali različni sistemi izobraževanja, zato sva se tudi odločila za raziskavo na vzorcu študentov. Ko govorimo o novinarski profesiji, s tem seveda ne mislimo le na določena znanja ali celo le večšine, ampak tudi na specifične vedenjske vzorce, socialno kohezijo in status novinarstva in novinarjev v odnosu do drugih družbenih skupin. Bolj kot za vprašanje tehnične kompetence gre torej za vprašanje družbene stratifikacije in pogostega podleganja novinarjev »neprofesionalnim« pritiskom političnih in

ekonomskih skupin. Talcott Parsons je na primer definiral tri temeljne pogoje za doseganje profesionalne avtonomije: 1. intelektualno razumevanje in obvladovanje kulturne tradicije, ki omogoča primat kognitivne racionalnosti, 2. razvoj instrumentalnih, tehnološko specifičnih znanj, ki omogočajo praktično uporabo generaliziranega vedenja, in 3. oblikovanje institucionalnih sredstev, ki zagotavljajo družbeno odgovorno uporabo tako razvite kompetence. Obstaja seveda mnogo različnih pogledov na profesionalizacijo, posebej novinarsko (npr. celo, ali profesionalizacija ne pomeni bistvene nevarnosti za demokratično komuniciranje), med katerimi so naju zanimali še zlasti tisti, ki postavljajo v ospredje profesionalni status in moč.

Uredništvo: Drugi del vajine knjige *Journalists for the 21st century* predstavlja izsledke empiričnega raziskovanja tendenc profesionalizacije med študenti prvih letnikov novinarskega študija v 22 državah, kot je podnaslov knjige. Ali je mogoče na kratko povzeti temeljne izsledke? In kako je do tega obsežnega mednarodnega primerjalnega projekta sploh prišlo?

S. Splichal: Po mojem trdnem prepričanju je ta empirična študija vsaj v enem pogledu izjemen dosežek! Podatke v obliki odgovorov na vprašanja smo zbirali na vzorcu 1855 študentov v 22 državah – od ZDA in Kanade prek Evrope in Afrike do Indije, Japonske in Avstralije – ne da bi projekt financirali z enim samim dolarjem ali jenom. Seveda je verjetno, da so kolegi iz posameznih držav dobili lokalno finančno podporo, toda danes se mi zdi skoraj neverjetno, da je bilo mogoče projekt v takih razsežnostih izpeljati brez finančnih nadomestil ali nagrad. Dvomim, da bi se ga ponovno lotil! Tak interes za sodelovanje v projektu gotovo kaže, da sva s projektom »žebljico zadela v glavico«. Ideja za raziskavo pa se je rodila sredi osemdesetih let ob neki konferenci v Londonu, ko sva se s Sparksom zapletla v polemično razpravo o razlikah v izobraževanju novinarjev. Ker je obema zmanjkalo argumentov, sva se odločila, da poskusiva priti do njih z empirično raziskavo.

Kot ugotavlja v knjigi, je eden poglobitnih izsledkov raziskave, da se stališča študentov novinarstva v 22 državah razlikujejo manj, kot pa se razlikujejo npr. izobraževalni, politični in ekonomski sistemi teh držav oz. so razlike v stališčih manjše od kulturnih razlik. Podobnost ali celo enakost stališč je zlasti značilna, ko gre za vprašanja neodvisnosti in avtonomije novinarstva. V vsaki državi so npr. študentje kot poglobitno nevarnost za svobodo tiska identificirali dominantno obliko lastnine. Za temelje svobode tiska so šteli javni dostop do medijev, zakonsko zaščito medijev, politično neodvisnost novinarjev in javni značaj oz. javno lastnino medijev. Velike so tudi podobnosti med študenti glede preferenc poklicnih karier ali v ocenjevanju novinarskega prestiža. To kajpak ne pomeni, da med njimi ni razlik, vendar, kot ugotavlja v poročilu: »Vsi poskusi, da bi našli specifične in konsistentne skupine študentov glede na njihovo nacionalnost oz. pripadnost državam na temelju 'subjektivnih' spremenljivk, so spodleteli. Ni mogoče reči, da obstaja značilno 'evropsko', 'zahodnoevropsko', 'ameriško', 'latinskoameriško' ali kakršno koli drugačno politično ali geografsko določeno novinarstvo. V simbolnem svetu študentov nismo našli ničesar, kar bi podpiralo sicer močno razširjen predsodek, da sta novinarsko izobraževanje in profesionalna socializacija funkcija politike ali vladajoče ideologije. Po tem sklepamo, da profesionalna socializacija bodočih novinarjev vse bolj postaja proces, ki transcendira nacionalne (politične) meje in udejanja univerzalne etične in profesionalne standarde.«

Uredništvo: Vaš interes za novinarstvo pa najbrž ni zgolj akademski, saj ste bili nekaj časa tudi sami v novinarstvu.

S. Splichal: Res je, v novinarstvu in tudi že urednikovanju sem se začel poskušati v gimnazijskih letih v Novem mestu, resneje pa, ko sem se odločil za študij novinarstva na tedanji VŠPV v Ljubljani. Kot študent sem najprej redno sodeloval v dnevno-politični redakciji ljubljanske televizije, potem pa sem se vrnil k tisku – k Tovarišu, ki ga je tedaj urejal Milan Šega. Na ta čas me vežejo še posebej lepi spomini in tudi mnogo praktičnih izkušenj sem tedaj pridobil. V Tovarišu pa sem svojo žurnalistično kariero tudi končal. Zgodilo se je po objavi – danes bi rekli preiskovalne – reportaže z naslovom Mali gradovi za male bogove, v kateri sem razkrival, kako so politični veljaki v novomeški občini nacionalizirali kmetom zemljo, da so jo potem lahko sami kupili za vikende. Več kot pol leta so se potem vlekle obravnave na sodišču in častnem razsodišču cekaja in več imam prstov na eni roki, kot sem imel tedaj iskrenih zagovornikov oz. ljudi, ki so si ob Milanu Šegi upali oporekati cekajevskim oblastnim maniram. Morda je bilo prav razočaranje nad (starejšimi) kolegi krivo, da sem se odločil za »izstop« iz novinarske kariere.

Uredništvo: Kaj vas je potem spodbudilo, da ste se odločili za takrat malo znano raziskovalno področje – komunikologijo?

S. Splichal: K temu je najbrž prispeval splet okoliščin. Lado Pohar me je vabil v tedaj ustanovljeno službo za študij programa na RTV Ljubljana, med pisanjem diplome o svobodi tiska pa me je France Vreg povabil za raziskovalca-stažista na FSPN. Ker je bila to tedaj zame edina alternativa novinarstvu, sem jo sprejel, ne da bi se tedaj tudi zavedal, da je bila to najpomembnejša odločitev v mojem življenju. Predvsem sem hotel na neki način ostati »v stiku« z mediji in šele kasneje sem se zavedel implikacij opredelitve za komunikologijo.

Uredništvo: Komunikologi so se v letih nastajanja slovenske komunikološke znanosti pogosto srečevali z nerazumevanjem univerzitetnih in političnih krogov. Vi ste kljub vsemu vztrajali in v začetku zlasti utemeljevali metodologijo komunikološkega raziskovanja ter tudi izdali knjigo Analiza besedil, za katero je znani zagrebški lingvist Dubravko Škiljan zapisal, da »bo postala nepogrešljiv priročnik tako za komunikacijske teoretike kot praktike različnih profilov.«

S. Splichal: Kot pravijo, je vsak začetek težak, in to velja tudi za prvo razvojno obdobje komunikologije. Nedavno je M. Tehranian zapisal, da bi se Marx, če bi se danes loteval svojega fundamentalnega dela, moral odločiti za naslov Die Information in ne Das Kapital. Z drugimi besedami: V »ortodoksnem marksizmu«, ki je tedaj obvladoval družboslovje, za nekakšno »klasično marksistično« komunikologijo preprosto ni bilo mesta, ker so se pač klasiki marksizma lotevali zakonitosti razvoja industrijske in ne informacijske družbe. Ker torej komunikologija v svojem jedru ni dolgovala nastanka klasikom marksizma, je bila pogosto obravnavana kot »meščanska znanost«. Marksistično utemeljevanje komunikologije je bilo v tedanji Jugoslaviji, če na to gledamo z današnje perspektive, včasih prav smešno, saj so ponekod polagali Marxu, Engelsu in njunim gurujem prav nenavadne (izmišljene) izjave, da bi s tem »omehčali« nerazumevanje univerzitetnih in političnih krogov, na katero opozarjate.

Morda je bil v tem eden izmed razlogov, da sem se v svojem zgodnejšem

zanimanju za komunikološko raziskovanje zanimal predvsem za metode empiričnega raziskovanja, čeprav je bilo tudi to deležno »marksistične kritike« v akademskih in političnih krogih. Odločitev za metodologijo je torej na neki način pomenila priti z dežja pod kap. Empirično raziskovanje, naj je bilo že tako lege artis izvedeno, v socialističnih družbah nikdar ni bilo cenjeno, saj je pač vedno razkrivalo takšne ali drugačne »neprijetne« resnice, ki oblasti niso bile všečne. Eden izmed mojih kritikov je leta 1979 zapisal, da sicer »nima namena zmanjševati naporov in rezultatov prvih, po svoje pionirskih poskusov v tej smeri. Zavzemamo pa se za to, da bi se v teoriji in metodologiji dolgoročno začeli bolj oboroževati za naloge, ki jih pred raziskovalno delo na tem področju vsak dan bolj nujno in hkrati celovito postavlja živa samoupravljavska in delegatska praksa.«

Uredništvo: Vaša dela so prežeta s kritičnimi analizami stvarnosti doma in v svetu. V zadnjem desetletju ste se še posebej lotevali analiz tranzicije množičnih medijev v Vzhodni Evropi, zlasti v knjigi *Izgubljene utopije oz. Media Beyond Socialism*, kot ima naslov ameriška izdaja.

S. Splichal: Za to je v veliki meri krivo moje srečanje s Hannom Hardtom, profesorjem komunikologije na univerzi v Iowi v ZDA. Ko je bil v študijskem letu 1985/1986 gostujoči profesor v Ljubljani, je predlagal organizacijo rednih letnih mednarodnih kolokvijev o komuniciranju in kulturi, na katerih bi se srečevali raziskovalci iz Vzhodne in Zahodne Evrope oz. z različnih delov sveta. Tako smo leta 1987 s podporo Volkswagnove fundacije v Dubrovniku organizirali prvi kolokvij in kolokviji so v resnici postali tradicionalna oblika srečevanja in tudi snovanja raziskovalnih projektov. Že prvi kolokvij je bil namenjen obravnavi problemov demokratizacije medijev – »vlogi medijev v demokratičnih industrijskih družbah«, in to je ostala rdeča nit kolokvijev. Septembra 1989 smo na 3. kolokviju v Piranu zasnovali projekt *Evropski in severnoameriški medijski sistemi na prehodu*, ampak politične in ekonomske spremembe v Vzhodni Evropi so prehitale naša pričakovanja, tako da je bilo tudi moje delo v devetdesetih letih posvečeno predvsem spremembam v Vzhodni Evropi.

Uredništvo: V čem vidite bistvene značilnosti in probleme prehoda množičnih medijev v Vzhodni Evropi?

S. Splichal: Vsepovsod po Vzhodni Evropi pogosto razmišljajo o tržno usmerjeni deregulaciji kot o magičnem ključu, ki naj bi rešil vse nakopičene ekonomske in politične probleme. Toda tudi če bi z njo uspeli osvoboditi posameznike in jih obvarovati pred vmešavanjem države (kar je sporno), bi (bo) deregulacija hkrati proizvedla nove oblike integracije in regulacije. To vsaj zame dovolj prepričljivo pokaže Keane, ko pravi, da mora biti dejanski ali optimalni obseg tržnih transakcij vedno oprt na politične in zakonske regulacije. Nikoli se ne pojavlja spontano, niti ne raste brez podpore netržnih mehanizmov, ki jih uvajajo druge institucije civilne družbe ali država sama.

V nasprotju z libertarno filozofijo novih ali »prenovljenih« političnih elit so spremembe v komunikacijskih sistemih v postsocialistični Vzhodni-Srednji Evropi namenjene predvsem ustvarjanju nacionalnega, politiziranega ter (kvazi)komercialnega radiodifuznega sistema, podrejenega državnim oblastem in ne javni odgovornosti. Vrsta ekonomskih, političnih, kulturnih in ideoloških vzrokov je kriva za zaostajanje za Zahodno Evropo: pomanjkanje sodobne komunikacijske

tehnologije, ideologizacija politične sfere, porajanje državnega nacionalizma, ekonomska nerazvitost in odsotnost tržne ekonomije, potreba po zaščiti nacionalne kulture, pravni nered v ekonomski in (še posebej) komunikacijski sferi, odpori proti divji privatizaciji. Vsi ti dejavniki podpirajo povečevanje ali vsaj ohranjanje državnega vmešavanja v delovanje množičnih medijev v nekdanjih socialističnih državah.

Čeprav je to – vsaj v nekdanjih komunističnih družbah – močno nepopularno gledanje, sem prepričan, da temeljni problem prehoda pravzaprav ni (vnovično) državno vmešavanje v komunikacijsko dejavnost, pač pa v prvi vrsti pobilagovljenje komunikacijske dejavnosti. V svojih zgodnjih delih o svobodi tiska je že Marx kritiziral liberalno koncepcijo svobode tiska, ki je svobodo tiska zavedla na svobodo podjetništva in ji jo podredila. Vendar je hkrati priznal, da »ni nikakršen greh, če si Nemec predstavlja neznano boginjo svobode tiska kot eno od boginj, ki jih že pozna, in jo po njih poimenuje svoboda podjetništva ali svoboda lastnine.« Prav to se dogaja in velja tudi v današnji Vzhodni-Srednji Evropi po desetletjih netržne ekonomije ter državnega nadzora nad mediji in ekonomijo. Razširjeno je prepričanje, da je svoboda lastnine in zlasti zasebne lastnine porok demokracije in svobodnega tiska. Lastninjenje je obravnavano kot edini instrument, s katerim naj bi zmanjšali in po možnosti odpravili vmešavanje države v medije. Zasebna lastnina je enostavno edina »boginja«, ki jo večina ljudi pozna in ima z njo nekaj izkušenj, čeprav le v omejenem obsegu. Medtem ko je bila svoboda tiska v prejšnjih režimih deklarirana kot ena temeljnih svoboščin (sicer ne posameznikov), je bila zasebna lastnina odpravljena oziroma prepovedana; zdaj je boginja zasebne lastnine vstala od mrtvih. V nekaterih državah z usodnimi posledicami; mislim zlasti na razprodajo tiska tujemu kapitalu na Madžarskem.

Uredništvo: Osrednjo pozornost ste že pred nastajanjem novih demokracij posvetili civilni družbi?

S. Splichal: V okviru že omenjenih kolokvijev o komuniciranju in kulturi smo problematiko civilne družbe začeli obravnavati s perspektive informacijske družbe in tako tudi izdali zbornik z naslovom *Civil Society and Information Society*. Ampak radikalne spremembe v Vzhodni-Srednji Evropi so tudi mojo pozornost preusmerile od globalne problematike razvoja informacijske dejavnosti in informacijske družbe na probleme množičnih medijev v družbah na prehodu. Tudi v tem okviru je problem civilne družbe središčnega pomena.

Zame ključ za razumevanje dialektike odnosov med civilno družbo in državo ni toliko v njunih specifičnih oblikah, ki so se zgodovinsko uveljavile v različnih kulturnih okoljih, ampak predvsem v univerzalnih nasprotujočih si tendencah integracije in diferenciacije. Protislovni težnji integracije in diferenciacije sta temelj vsakega razvojnega procesa. Nedvomno sicer razvoj spreminja in preoblikuje akterje (oblike) nasprotnih teženj, vendar to nikdar ne pomeni ukinitve katere koli izmed obeh.

Civilna družba je tisti strukturni del sodobne globalne družbe, ki mu ne vladajo načela politike (države in političnih strank) ter ekonomije (kapitala). V metaforičnem pomenu civilna družba temelji na trgu – ampak ne na konkretnem ekonomskem trgu, pač pa na trgu v pomenu organizacijskega načela. Na neki način je civilna družba sinonim za diferenciacijo, zlasti seveda mnenjsko oziroma idejno. V tem smislu – kot »varuh« in generator diferenciacije torej – je nujni pogoj družbenega razvoja. Država, pa tudi stranke se namreč z uveljavljanjem načela

maksimiranja moči pojavljajo kot reprezentant integracijskih teženj, v nekdanjih socialističnih državah še posebej izrazito. Nacionalna homogenizacija in nacionalizmi so gotovo dovolj tipičen primer. Integracijske težnje, ki nimajo protiteži v težnjah po diferenciaciji (zlasti v okviru civilne družbe), prejkoslej pripeljejo do blokiranja razvoja in celo – kot v Vzhodni Evropi – do vsesplošnega kolapsa. Nevarnost, da se država in civilna družba »združita«, je usodna in hkrati še vedno realna.

V sodobnih procesih globalizacije – tako na Vzhodu kot na Zahodu – se spreminjajo predvsem meje integracijskih in diferenciacijskih procesov. Medtem ko je bila v preteklosti zgornja meja integracijskih procesov nacionalna država, v sodobnosti naraščajoca kompleksnost dviguje zgornjo mejo integracije in s tem zmanjšuje suverenost nacionalnih držav. Če ne bi obstajal diferenciacijski protiprocen v smeri individualizacije in avtonomije, bi se proces končal v »kompleksnem, brezdržavnem omrežju transnacionalnih upravnih organov: agencij obsežne imperativne koordinacije na področjih demografije, ekologije, energije, distribucije dobrin, raziskovanja in razvoja ter regulacijskih zakonov nasploh, « kot je zapisal Giner. Ginerjev argument, da bi odprava civilne družbe pomenila konec države, ne upošteva bistvene razlike med obliko (država, civilna družba) in procesom samim: brez nasprotujočih si teženj integracije in diferenciacije bi bilo konec razvoja samega. Razen seveda, če je civilna družba le sinonim za diferenciacijo.

Novejše izkušnje s pomembnostjo civilne družbe ne pomenijo, da zdaj ne obstaja več realna nevarnost agonije civilne družbe tako na Zahodu kot na Vzhodu. Vendar pa je zdaj bolj očitno, da potencialna odprava civilne družbe ne bi pomenila samo hkratnega konca pravne države, ampak tudi konec celotnega sistema, ki duši diferenciacijo, avtonomijo in individualnost. To je morda najpomembnejša lekcija, ki jo ponuja tragična zgodovina socializma, ki je na začetku obetal odpraviti državo, na koncu pa se je popolnoma diskreditiral in izginil kot ekonomski, politični in socialni sistem.

Uredništvo: V čem vidite bistvo odnosov med civilno družbo, državo in množičnimi mediji v novih demokracijah?

S. Splichal: V precejšnji meri pomenijo revolucionarne spremembe v Vzhodni-Srednji Evropi »revolucijo« le z vidika revolucionarnih sredstev, ker (še) ne vključujejo radikalne transformacije temeljnih družbenih struktur. Novoustanovljene politične stranke bolj sodijo med oblastne institucije, kot pa predstavljajo most med državo in civilno družbo. Postsocialistična država je še vedno pretežno »partijska država«; parlament je postal prostor, kjer se srečujejo predstavniki političnih strank in ne državljanov, da bi z vidika posplošenih interesov ovrednotiti zahteve svojih lastnih političnih strank. Mediji nikakor niso postali javni v strogem pomenu besede, torej »instrument civilne družbe«. Čim bolj se država in stranke vmešavajo v medije, tem večja je nevarnost »združevanja države in civilne družbe«; mediji so lahko »čuvaji demokracije« le, če predstavljajo zunajparlamentarni (tj. zunajstrankarski) nadzor nad nosilci politične moči. To pa po drugi strani in na videz paradoksalno zahteva prav od pravne države, da s sredstvi, ki jih ima na voljo, zagotovi pravni in materialni okvir za avtonomno delovanje medijev in novinarjev.

Ob tem je posebej pomembno vprašanje, ali se lahko (in kako) razvije civilna družba, ki bi omejila ali celo odpravila odvisnost medijev od države in/ali trga in maksimirala svobodo komuniciranja. Položaj na Vzhodu se od tistega na Zahodu

razlikuje vsaj v eni bistveni razsežnosti. Medtem ko so na Zahodu demokratična prizadevanja usmerjena zlasti v razblagovljenje medijev in omejevanje načela maksimiranja profita, se Vzhodna-Srednja Evropa srečuje šele s prvimi posledicami denacionalizacije in lastninjenja. Komerčni motivi medijev so tako običajno obravnavani kot instrument omejevanja državnega vmešavanja brez kakršnih koli negativnih posledic. Novinarji vidijo v komercializaciji medijev pomemben vzvod doseganja lastne avtonomije od države, medtem ko je vprašanje, kako mediji skrbijo za interese državljanov, zunaj njihovih »profesionalnih« interesov. Temeljni problem je videti pomanjkanje denarja, potrebnega za praktično učinkovito, ne le nominalno lastninjenje, ne pa (tudi) nevarnost čezmerne moči kapitala. Zaradi tega je dokaj realistična možnost oziroma nevarnost monopolistične koalicije med državo in medijskimi profesionalci (novinarji); čeprav imajo slednji zdaj lahko bolj pomembno vlogo kot v prejšnjem sistemu, kjer je sicer obstajala podobna koalicija, bi bila obema variantama skupna izločitev tretjega dela – občinstev medijev. Prevlada katere koli izmed teh treh skupin – države, medijskih profesionalcev in občinstev – ali koalicija dveh, uperjena zoper tretjo skupino, nujno povzroča neravnotežje moči in dominacijo interesov manjšine (v avtoritarnih sistemih) ali večine (v paternalističnih sistemih) nad interesi tistih, ki niso vključeni v koalicijo.

Uredništvo: V mnogih delih ste obravnavali avtonomnost množičnih medijev, novinarstva in javnosti. Slovenska družba na prehodu je spčetka imela malo posluha za ideje o avtonomnosti medijev in vlogi civilne družbe pri upravljanju medijev?

S. Splichal: Da so mediji in z njimi novinarji – ali obratno – postali ključni oblikovalci družbene stvarnosti in ne le zavesti o njej, je skoraj že trivialna ugotovitev. Medijska avtonomija, pluralizem ter diferenciacija ne pomenijo le političnega boja zoper vse večjo homogenizacijo medijske ponudbe, ampak so predvsem temeljni pogoj človekovega in družbenega razvoja. Že brez načrtnih poskusov državnega oz. političnega discipliniranja obstaja velika verjetnost (in nevarnost) homogenizacije medijev. Podrejanje medijev profitnemu motivu pomeni usmerjanje k čim širšim slojem občinstev, in da bi jih dosegli, se morajo mediji izogibati »elitnim« (posebnim, zahtevnejšim) temam, ki zanimajo sorazmerno ozek krog ljudi, in »ekstremnim« stališčem, ki bi bila nezanimiva ali nesprijemljiva za del potencialnih bralcev, gledalcev ali poslušalcev. Izhodov iz te krize je več, vsekakor pa je pri tem ključno vprašanje, kako zagotoviti in spodbujati neodvisnost komunikacijske dejavnosti od države in kapitala, ne da bi s tem ustvarjali nove monopole v rokah medijev ali novinarjev. Ključno vprašanje torej je, kako vrniti medije in novinarstvo v tisti družbeni okvir, v katerem so nastali – v civilno družbo in javnost.

Res je, da ideje o nujnosti zagotavljanja avtonomije medijev v odnosu do politične in ekonomske oblasti ter avtonomije in odgovornosti novinarjev niso izzvale kaj prida naklonjenosti med politiki in – presenetljivo – tudi med mnogimi novinarji ne. To se je najbolj izrazito pokazalo v dveh primerih: prvič, ko je bil z enim prvih zakonov nove slovenske države spremenjen zakon o RTV Slovenija tako, da je Svet RTV Slovenija postal nekakšen »parlament v malem«, katerega mesta so zasedli predvsem strankarski prvaki, in drugič, ko sta najprej Ustava Republike Slovenije, potem pa še zakon o javnih glasilih odpravila nekdanjo ustavno pravico do objave mnenja, pomembnega za javnost. Leta 1994 je bila

z novim zakonom o RTV Slovenija prva napaka odpravljena, za drugo, ki so ji v največji meri botrovali celo novinarji, pa ne verjamem, da bo kmalu popravljena. Pradoksalno pri tem je, da je prav ustavno zajamčena pravica do objave mnenja, pomembnega za javnost, v osemdesetih letih omogočila demokratizacijo medijev in s tem bistveno prispevala k demokratičnim političnim spremembam, čeprav se morda danes kdo ne bi več hotel spomniti člankov, kakršen je bil na primer Matevža Krivica o trojnem funkcionarju.

Uredništvo: V zadnjem obdobju ste prav zaradi tega osrednjega problema demokratizacije – uveljavljanja avtonomne javnosti, zasnovali celo mednarodno revijo Javnost/The Public, ki ima že nemajhen odmev tudi v mednarodni znanstveni skupnosti.

S. Splichal: Razlogov za ustanovitev revije Javnost/The Public je pravzaprav več. Komunikologija v Sloveniji nima svoje znanstvene revije, in revija Javnost/The Public naj bi prispevala k odpravi tega primanjkljaja, čeprav je izrazito večdisciplinarno zasnovana. Ni pa dvoma, da je problematika javnosti osrednjega problema za komunikologijo; s tega stališča je revija torej mogoče obravnavati kot (za Slovenijo) osrednjo komunikološko revijo. Naslednji razlog je internacionalizacija slovenskega družboslovja: revija si po eni strani prizadeva »plasirati« slovenska znanstvena spoznanja v svet, po drugi strani pa večjemu številu bralcev napraviti dostopna aktualna spoznanja v svetu. Temu je podrejena tudi jezikovna politika uredništva, saj so članki objavljeni bodisi v angleščini s slovenskimi povzetki, bodisi v slovenščini z obsežnejšimi angleškimi povzetki. Naslednji razlog je utrditev mreže sodelavcev kolokvijev o komuniciranju in kulturi, ki so sodelavci revije vsaj v treh vlogah: kot člani uredniškega sveta revije, recenzenti in avtorji. Upam pa, pravzaprav sem prepričan, da so enako aktivni tudi v četrti vlogi, namreč kot glasniki revije Javnost/The Public v svetu, s tem pa tudi glasniki slovenskega družboslovja in Slovenije sploh.

In ne nazadnje je seveda razlog za ustanovitev revije tudi pomen, ki ga imajo vprašanja javnosti v globalnih procesih demokratizacije. Danilo Zolo na primer pravi, da so globalne spremembe privedle do novih »strukturnih sprememb javnosti«, ki so celo pomembnejše od tistih, ki jih obravnava Habermas v svojem že klasičnem delu Strukturne spremembe javnosti, saj pomenijo že skoraj nekakšno »antropološko mutacijo«. S temi »mutacijami« naj bi se ukvarjali avtorji v naši reviji.

Uredništvo: Večina vaše raziskovalne, publicistične in pedagoške dejavnosti poteka v mednarodnih okvirih: sodelujete v mednarodnih raziskovalnih projektih, predavate na univerzah v tujini, objavljate knjige pri tujih založbah in pišete za mednarodne revije. Tudi revija Javnost/The Public, ki jo izdajate v Sloveniji, je namenjena mednarodni javnosti. Kaj Vas vodi v tej usmeritvi?

S. Splichal: Morda tudi nekaj naključij, kdo ve? Dobesedno prvi dan svoje zaposlitve julija 1971 sem kot asistent-stažist odpotoval na mednarodno poletno šolo. Prvi raziskovalni projekt, v katerem sem sodeloval kot stažist, je bila mednarodna študija o radijskih oddajah za tujino za Unesco. Že pri pisanju diplomske naloge o svobodi tiska sem lahko ugotovil, da je v slovenščini objavljene manj kot odstotek pomembne literature. Od vsega začetka mi je bilo torej jasno, da znanstvenoraziskovalnega dela ni mogoče početi za domačim zapečkom, da brez

»tujega« znanja ni mogoče naprej, in da mora »domače« znanje na preskus veljavnosti na »mednarodni trg«. Bilo pa je pri tem veliko težav, saj spogledovanje s tujino do nedavna ni bilo ravno v čislih ne na domači fakulteti ne pri oblasteh. Včasih so bile izkušnje prav frustrirajoče, ampak ker je to obdobje končno (ne vem pa, če dokončno) mimo, o njem najbrž ne kaže govoriti več kot o perspektivah.

Zaradi premajhnega števila raziskovalcev komunikologije – tako kot pravzaprav nobene druge rede – preprosto ni mogoče razvijati za neprepustnimi državnimi mejami. S samostojno Slovenijo postaja odpiranje še večja nujnost, saj je bilo prej vsaj nekaj sodelovanja in tekmovanja z Zagrebom, Beogradom in Sarajevom znotraj tedanje države. Zato junija 1995 vnovič pripravljamo konferenco Mednarodnega združenja za raziskovanje množičnega komuniciranja; tokrat bo potekala na temo *Communication Beyond the Nation State*. Septembra prihodnje leto bo okrog trideset vabljenih udeležencev na že tradicionalnem, tokrat desetem kolokviju po vrsti o komuniciranju in kulturi razpravljalo o »virtualni demokraciji«. Konferenci in kolokviju bosta posvečeni tudi druga in tretja številka *Javnosti/The Public* prihodnje leto. Ob konferenci si prizadevamo pripraviti tudi poletni seminar o radiu, ki je zlasti za nove demokracije morda – glede na ceno dostopa – še vedno najprivlačnejši medij. Če bo sedanji raziskovalni projekt o dostopu do medijev končan, bomo leta 1996 verjetno nadaljevali s projektom o informacijski družbi in civilni družbi, s poudarkom zlasti na uporabi informacijskih tehnologij za regionalne in globalne mreže. Vsi ti projekti so delno ali pretežno financirani iz tujine, upam pa, da jih bo vsaj delno podprla tudi slovenska stran.

S Slavkom Splichalom se je pogovarjal France Vreg.